

ԱՍՏՈՒԱԺԱՇՈՒՆՉԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԱՌԱՋԻՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Լ՝ զգրու պատմութեան մէջ մշակոյթի զարգացման ու տարածման կարեւոր ազդակներէն մին է տպագրութեան արւեստը: Տպագրութիւնը միջոց մը եղած է բնդհանուր հասարակութեան զարգացման, անոր մատչելի դարձնելով շատ մը հազուագիւտ ձեռագիրներ՝ ի պահ դրուած վանքերու կամ անհատական գրադարաններու մէջ, որոնք կը կազմեն ժողովուրդին պատմութիւնը, հաւատալիքները, իմաստասիրութիւնը: Տպագրութիւնը օգտակար հանդիսացած է նաեւ մատենագրական մարդին մէջ, կորուստէ եւ փճացումէ փրկելով շատ մը հազուագիւտ մատենաներ: Հետեւաբար, տպագրութեան գիւտը բանաւէրներու, ինչպէս նաեւ պարզ հասարակութեան կողմէ աստուածային շնորհ մը նկատուած է:

Փարիզի պետական համալսարանի ընկ-տոր Ֆիլէ, 1470 թուականին Ռուպէր Հագէն գիտնականին յղած մէկ գրութեան մէջ կ'ըսէ.—

«Ինչպէս ասում են, Մայնց քաղաքից ոչ հեռու ապրում էր մօմ Եօլիամ Գիւտեմբերգ, որ հմայեց տպագրութեամբ արուեստը: ...Այս մարդը ճշմարտապէս արժանի է որ բոլոր մուսաները, բոլոր արուեստները եւ մարդկային բոլոր այն յեզունները, որոնք օգտուում են գրից, փառաբանեն Յրամ աստուածային գովեստներով» (Լէօ, էջ 9):

Տպագրութեան գիւտը յեղափոխեց մարդկային ճակատագիրը:

Տպագրութեան արուեստը կատարելութեան հասաւ շնորհիւ հանճարեղ Կիւթենպերկի ջանքերուն: Սակայն տպարանի հիմը դնողները, այլ խօսքով՝ տպագրութեան

բուն գիւտարարները եղած են Զինացիները: 1900-ին, Զինաստանի Քանսուհանգէն երեւան հանուած է ամենահին փայտագիր տպագրուած դրքը՝ որուն յիշատակարանին մէջ կը կարդանք.—

«Սոյն մատենագիրս տպուած է 11 Մայիս 868-ին, Ուանկ Ձիէի կողմէ, որպէսզի օրիորդին քայտալի՝ իր ծննդաց յիշատակը անքարամ պահելու համար»: Իսկ շարժուն տառերով առաջին տպագրութիւնը կատարւած է զարձեայ Զինաստանի մէջ, Փի Զէնկի կողմէ, 1041-1049 թուականներուն:

Եւրոպայի մէջ, Կիւթենպերկ իր տպագրութեան գիւտը հանութեան անփականութիւնը դարձուց բոլորովին անկախ չինականէն, երկարօրէն տատամսելէ ետք անոր դժբախտ կամ խառնական դերին մասին: Տպագրութիւնը իր ունեցած անխառն օգտակարութեան առընթեր՝ ունեցաւ նաեւ իր անուրանալի վնասները: Կիւթենպերկի իսկ տպարանէն լոյս տեսան այն ներդաշնակները, որոնք ժողովուրդը հարստահարելու ճառայեցին Միջին Դարերուն:

Նշելով մէջ էլ, կ'ըսէ Լէօ, տպարանը եկեղեցիի քայտալի քայտ էր տալիս, որ իմէր պիտի ծառայէ թէ՛ լոյսին եւ թէ՛ խաւարին, գիտութեան եւ տգիտութեան, նրա միջոցաւ մարդիկ թէ՛ պիտի կենդանաւային եւ թէ՛ թուեաւորուէին» (էջ 26):

Տպագրութեան գիւտի հրայրքով վառեցաւ նաեւ Հայ ժողովուրդը: Ան, հակառակ այն իրողութեան որ կեղեքուած ու քստմեղի վիճակ մը կը ներկայացնէր Հայաստանի մէջ, այսուհանդերձ իբր հեռաւոր Ասիոյ մէջ հին մշակոյթ ունեցող ժողովուրդ՝ փորձեց իր վրայէն թօթափել խաւար դարու տգիտութեան շղարշը, երբ յա-

լողեցաւ օգտուել տպագրութեան նոր գիւտէն:

Կիւթնայերկի գիւտէն 57 տարի վերջ, 1512-ին, առաջին հայերէն դերքը, «Պարգատումար», տպուեցաւ Վենետիկի մէջ, Զուան Անտրէայի կողմէ:

1632 թուականին Յովհաննէս Անկիրացի, լատին աղբիւրներու մէջ յիշատակուած որպէս «Հայաղղի Յովհ. Մոյնոս, վենետիկցիներէ թարգմանր Զմիւռնիայում», աշխատանք կը թափէ Աստուածաշունչի տպի հայերէն լեզուով: Ան 1642-ին Վենետիկի մէջ տպած Մաղմուսարանին մէջ կ'ըսէ:—

«Եւ, Յուստանոգի Յովհաննէս Անկիրացիս, տեսնելի գալականութիւն գրեանց ազգիս հայոց եւ վարանելի ի մտի քէ զինչ լինի հնար քազմանալոյ Հիմ եւ նոր Կտակարանաց. Բանգիս պատճառ Եւսագութեան այս էր. զի քազում ծախիւք եւ զծաւարութեանք հազիւ կարէ ոք ստանալ մէկ գիրք կամ երկու եւ կամ երիւս, թոյլ քէ պիտոյանայ քազումս» (Սարուխան, էջ 66):

Յովհաննէս իր ծրագիրը յաջողցնելու համար Հռոմ կը մեկնի ու կը դիմէ «Հաւատոյ Տարածման» Ժողովին, որպէսզի արտօնութիւն ստանայ Աստուածաշունչի հայերէն տպելու: Կարգիւնալ Ուսուցիչին, որ վերջնոյն խնդրանքը փոխանցած էր Ժողովին, կ'աւելցնէ թէ Յովհաննէս մերժուելու պարագային Հոյանտա պիտի մեկնի մտադրած գործը իրագործելու համար: Հոյանտա ըլլալով բողոքական երկիր մը, Ժողովականները հաւանութիւն կու տան անոր Հռոմի մէջ տպել Ս. Գիրքը՝ որպէսզի «չլինի թէ Հոլանդացի հերետիկոսները տպեն զայն»:

Յովհաննէս Անկիրացիին չորս տարի պատրաստութիւն կը տեսնէ տպելու համար Նախնիներէն գալիչ Դոմինիկեան կրօնաւորներու կողմէ վուլգատայէն հայերէնի թարգմանուած Աւետարանին ձեռագիրը: Նկարագրելով իր միճակը, կ'ըսէ թէ «բազում չարհարանօք, զոր չէ հնար ի գէր ար-

կանել, զոր ծածկագէտ ստեղծաւորն իմ գիտէ: Եւ հանի զպողպատն եւ զկաղապարքն եւ զծաղիկքն եւ զծաղկապրերն բազում աշխատութեամբ»: Դժբախտաբար անոր չի միճակուել որեւէ տպագրական գործ ընել Հռոմի մէջ «Վրասն բազում պատճառեց»: Բայց, մեկնելով Վենետիկ, 1642-ին կը հրատարակէ երկու գիրք, Դաւիթի «Մաղմուսարան»ը եւ Շնորհալիի «Յիսուս Որդին»:

Հայերէն Աստուածաշունչ մը տպել փորձած է նաեւ Յովհաննէս Վարդապետ: Ան, ինչպետեւ Վրդ. Կեսարացիի խորհուրդով Եւրոպա կը հասնի հմտանալու համար արեւադարձեան արուեստին, որպէսզի կարող ըլլայ զարգացնել Նոր-Ձուղայի Ամենափրկիչ Վանքին մէջ 1640 թուականին իրենց Հիմնած տպարանը: Նոյն տարին անոնք նախնական միջոցներով տպած են «Հարանց Վարք»ը:

Հռոմի մէջ Յովհաննէս պատրաստել կու տայ զանազան մեծութեամբ տառեր եւ փորձի համար 1643-ին կը տպէ «Մաղմուս»ը: Ապա կը վերադառնայ Նոր-Ձուղա եւ կը հրատարակէ «Պարգատումար Ազարիայի» գործը, 1647-ին: Յետոյ, Յովհ. Վարդապետ կը սկսի տպագրել Աստուածաշունչը, բայց իր դէմ եղած պայքարին պատճառով կիսատ կը թողու զայն ու կը վերադառնայ էջմիածին:

Հայերէն Աստուածաշունչ տպելու երրորդ փորձը կատարողը եղած է Մատթէոս Մարեցին: Ան, հմուտ նկարչութեան եւ ծաղկելու արուեստին, Յակոբ Կաթողիկոսի փախաբով Եւրոպա կը զրկուի իւրացնելու համար տպագրութեան գաղափրները:

Մարեցին, Վենետիկ-Հռոմ ճամբով կու գայ եւ կը հաստատուի Ամսդերտամ քաղաքը: 1658 թուին ան կը պայմանաւորուի Գրիստոֆ Փան Դիք անուն հոլանդացի փորագրիչ եւ ձուլիչին հետ եւ 1660-ին լոյս կ'ընծայէ «Յիսուս Որդին»:

Կ'արժէ հոս մէջբերել Հոյանտացի պատմիչներու վկայութիւնը Ամսդերտամի մէջ հայկական տպարանի մը հաստատուելուն առիթով:—

«Հայաստանի պատրիարք Յակոբ Զ. ար-

ւեստի եւ գիտութեանց սիրահար մի մարդ, 1656-ին լոնդով, որ վեհնեղիկի եւ Ջովիայի տպարանների տառերը մաշուել, անգործածելի եւ դարձել, իր սարկիւազ Մատթէոս Մարեցուն Հռլլանդա ուղարկեց, որպէսզի այստեղ լուսագոյն տառեր տպարաստել տայ: Եւ իրօք 1660-ին է, որ առաջին Հայ տպարանը սկսեց գործել Ամադիտամունս (Սարուխան, էջ 71):

Ծարեցի երբ Նիւթական դժուարութեան առջեւ կը դռնուի, կը դիմէ Ղլլինց Աւետիս վաճառականին (Ոսկան Վարդապետի եղբայրը) եւ օժանդակութիւն կը ուսանայ իր տպագրութիւնը շարունակելու: Վաճառական Հայը պայման կը դնէ սակայն որ տպագրութեան աւարտին Տպարանը դառնայ էջմիածնի եւ Ս. Սարգիս վանքի տնօրէնութիւնը:

1661-ին Մատթէոս Ծարեցին կը վախճանի առաջն կարենալ տպելու Ս. Գիրքը:

Մատթէոսի անկեղկալ մահով, տպարանին գործը կը վարէ Աւետիս՝ իրեն աշխատակից դարձնելով տեղւոյն Հողեւոր Հովիւ Կարապետ Վարդապետը: Անոնք միասնաբար ժամագիրք մը կը տպեն 1662 թուականին:

Աւետիս ըլլալով առեւտուրի մարդ, տպարանով զբաղելու համար իր եղբայրը՝ Ոսկան Վարդապետը կանչել կու տայ էջմիածնէ:

Ոսկան արդէն կը մտածէր Եւրոպա ճամբորդել, քանի որ Հայերէն Աստուածաշունչը տպելու զաղափարը կրանած էր իր միտքը: Նաեւ, ան էջմիածնի մէջ մտերմացած էր Դոմինիկեան Պողոս Պրիոմալիի հետ: Պրիոմալիէն ան ուսու լատիներէն ու անոր սորվեցուց Հայերէն: Պրիոմալի լատիներէնէն Հայերէնի թարգմանեց Աստուածաշունչը, ի մտի ունենալով զայն հրատարակել, սակայն Հռոմ արգելք հանդիսացաւ անոր տպագրութեան:

Նախախնամութիւնը կարծէք կը փափաքէր Աստուածաշունչի հրատարակութիւնը հանրատիկոս Հռլլանդայում: Լիով ունոյի մէջ Ոսկան Վարդապետ կը յաջողի համոզել Զուգայեցի երեք վաճառականներ, «Աստ-

ւածաւերք եւ կորովի այսպիսի՝ հայելով ի նուագութիւն սաստուածայնեց կտակարանաց որ ի մէջ ազգիս հայոց... ջերմեամեղ սիրով յօժարեալք յորդորեցին զմիմիմանս, քաջալիքելով եւ զիմս նուաստութիւն, առ ի յօգուտ ազգիս եւ ի շահ Ս. Աթոռի» (Սարուխան, էջ 78). եւ կ'ապահովէ անոնց Նիւթական աշակցութիւնը՝ իր մեծ ծրագիրը գլուխ հանելու համար:

Ամսդերտամի մէջ Ոսկան մասնաւոր նոտրը գիրքի ձուլել կու տայ. ի մտի ունենալով նաեւ պատկերադարձել Աստուածաշունչը, Ս. Գրային պատկերներ ալ շինել կու տայ:

Ոսկանի օրով, Ամսդերտամի տպարանէն առաջին անգամ կը տպուի «Գիրք Այրարեւնից յաղագս նորեկ տղայոց եւ մանկաց անկրթից, մանր որոնց դեռ եւս ոչ ուսելոց, որոց լիցի օժանդակ հաստացի ի կատարումն կրթութեան եւ ի վարժումն ճշտագէտ ընթերցողութեան: Յօրինեալ մեր Տպարանում սրբալ էջմիածնի եւ սրբայն Սարգսի գորավարի: Յամադիտամ քաղաքի: Ի մեր քուում Փրկչին 1666, իսկ հայոց ՌձժԾ Յովնաթի Գ. »:

Այստեամենայնիւ, Ոսկան Վրդ. Երեւանցին անմահացաւ Հայ Ժողովուրդին կողմէ, երբ յաջողեցաւ տպել իր գլուխ գործոցը՝ Աստուածաշունչը. «Աստուածաշունչ հնոց եւ նորոց կտակարանաց մեր պարունակող, շարակարգութեամբ նախնացմ մերոց եւ մշմարտութիւնաց քարգմանաց: Իսկ ըզկնի հրատմանա վեհափառին Տեսնո Յակոբայ Հայոց Կաթողիկոսի՝ գլխակարգեալ եւ տնտեսալ ըստ դազմաստակաւացմ, մանր գիտմանայութիւն համուրց գրոց սաստուածաշնչից, ընդ իրեքս աղոթքեր կարգեալ աւեմեցուն, նուաստի ուսմում քանի սպաստուորի Ոսկանի ներմանցայ: Յամստեղայմ, մեր տպարանում սրբալ էջմիածնի եւ Սարգսի գորավարի ի քուում Փրկչին 1666 իսկ հայոց ՌձժԾ ամսեմն մարտի մեղասանին »:

Ոսկան Վարդապետ չորս տարի կը գործէ Ամսդերտամի տպարանին մէջ եւ իրարու եւ տեւէ կը հրատարակէ հետեւեալ գրքերը. —

Սաղմոս, Քերականութիւն, Քրիստոնէական, Ժամագիրք, Մաշտոց, Աղուէսագիրք եւ Աշխարհագրութիւն խորհրդակցութեան, Նոր Կտակարան, Առաքել Պատմիչ, Զայնքադ եւն.:

Ոսկան ալ ունեցած է հակառակորդներ. անոնցմէ ձերբազատուելու նպատակով կը մեկնէր Ամսդերտամէն ու կը հաստատուի Մարսիիա, ուր եւ իր մահկանացուն կը կնքէ 1674 թուականին:

Պատմարան Լէօ անդրադառնալով Ոսկանի մահուան պարագաներուն՝ կ'ըսէ.—

«Եթէ ամպատմաւ հարկաւոր է, որ իւրաքանչիւր նոր գործ ունենայ իր գոհերը, մեծմ Ոսկան վարդապետին կարող եմք համարել ամենախաղաղ գոհը, որ ստացում էր տպագրական գործը Հայերից: Նա առաջին Հայ մարդն էր, որ կամեաւորաւ յարատեւ գրութիւն տեսչոց տպարանի համար. նա առաջին Հայ հրատարակիչն էր, որ ունէր համեմատաբար շատ լայն հայեացք իր գործի վրայ, որ գիրք տալիս էր ոչ միայն տիրացուին, այլեւ վաճառականին, հասարակ ընթերցողին: Աւելին, Ոսկանը պատրաստեց Հայ տպագրիչներին սերունդ, որ նրանից յետոյ շարունակեց գործը» (էջ 290):

Վերոյիշեալ սեղմ տողերուն մէջ խոսեցաւ Աստուածաշունչի հայերէն տպագրութեան պատմութիւնը ցոյց կու տայ թէ Հայ ժողովուրդը, գիտակից իր հոգեկան ու մտային կարողութիւններուն, արժանի ժառանգորդն ու պահպանը իր դարաւոր

բարձր մշակոյթին, գիտէ քաջ պահել տպագրութեան գիտական յառաջդիմութեանց եւ դժնդակ պայմաններու մէջ իսկ զոհացնել իր պահանջները:

Աստուածաշունչի առաջին տպագրութեան երեք հարիւր տարի ետք, Ներկայիս, գիտութիւնը հսկայական նուաճումներ կատարած է տպագրական աշխարհին մէջ: Այլեւս տպը դարձած է հարց ըլլալ: Խրնդիրը տպուելիքին մէջ կը կայանայ:

Կը տեսնուի թէ կը պակսին մեզի Ոսկան վարդապետի քաջութիւնն ու երկաթէ կամեցողութիւնը՝ ձեռնարկելու համար Աստուածաշունչի աշխարհաբար թարգմանութեան մը, որուն այնքան կարիքը ունինք այսօր:

Հայ ժողովուրդը պահանջ ունի անթերի ու վաւերական աշխարհաբար Աստուածաշունչի մը տպագրութեան, որպէսզի կարգաւ զսփ իր խօսած լեզուով, հասկնայ անոր բովանդակութիւնը եւ անկէ ստանայ հոգեկան իր սնունդը:

Մենք պարտինք մատակարարել Հայ ժողովուրդին այս արդար ու հսկան պահանջը:

ԲԱՅԳԻՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ

ԱՂԻԻԻՐՆԵՐ

Լէօ. «Հայկական Տպագրութիւն», Թիփլիս, 1904:

Առաքել Սարուխան. «Հայկական եւ Հայերը ԺՃ.-ԺԹ. Դարերում», Ազգ. Մատչ. ՀժԴ., Վիեննա, 1926: